

2. Colònies industrials a Catalunya. Diversitat, complexitat i reptes

ROSA SERRA ROTÉS
Àmbit de Recerques del Berguedà

1. INTRODUCCIÓ

Les colònies industrials, enteses com a nuclis de poblament industrials situats en zones rurals, són un dels fenòmens més característics del procés d'industrialització de Catalunya, tant pel model industrial, empresarial i social que van desenvolupar com perquè han esdevingut un dels trets més singulars del paisatge de les conques fluvials del Ter i del Llobregat, i dels seus afluents, on es concentren la majoria de les colònies tèxtils. De la mà de les colònies, aquestes valls fluvials van deixar de ser espais rurals i es van industrialitzar i urbanitzar.

Les colònies tèxtils són les més importants en nombre i també les més conegudes i estudiades, però no les úniques. Es van fundar colònies que allotjaven població dedicada a altres activitats industrials com la mineria, la metal·lúrgia, el ciment, la química, el ferrocarril, la producció d'hidroelectricitat i la producció agropecuària, per exemple.

Ens proposem explicar aquest fenomen complex, a partir d'una extensa bibliografia, destacant el marc legislatiu que va desenvolupar el fenomen, l'evolució i la implementació geogràfica del model colonial i la importància del llegat patrimonial material i immaterial, amb una última reflexió sobre el repte de la seva conservació i posada en valor.

2. EL MARC LEGISLATIU

La legislació sobre colònies s'ha de relacionar estretament amb el desig de posar remei a un dels problemes de l'Estat espanyol, el despoblament de les zones rurals. El primer projecte de colonització important fou el que van impulsar, durant el regnat de Carles III, els ministres il·lustrats Campomanes, Aranda i Olavide, i que té com a exemples destacats la colonització de Sierra Morena (Jaén) o

Nueva Andalucía (Còrdova), el projecte de colonització del camí de Madrid a Extremadura, el de la colonització d'Alcúdia i la fundació de Sant Carles de La Ràpita, que el ministre Floridablanca volia convertir en un gran enclavament comercial a la badia dels Alfacs.

Amb aquests precedents és lògic que a partir de 1833, quan s'inicià el llarg i difícil camí de la creació d'un estat liberal, la colonització agrària continués essent una qüestió d'alt interès. Fou durant els curts períodes de govern progressista que s'inicià la reforma agrària amb les lleis de Desamortització del sòl —Mendizábal, 1836, i Madoz, 1855— i les complementàries, una de les quals fou la Llei de colònies de 1855, seguida de la de 1866 i la de 1868.

La del 1855 era una llei relacionada directament també amb les de ferrocarrils i la de societats anònimes de crèdit, també del període 1855-1856, totes polèmiques, i l'objectiu era transformar i modernitzar el camp espanyol, que és gairebé el mateix que dir el país, perquè a mitjan segle XIX Espanya era, en la seva totalitat, un país rural. Només cal repassar les xifres: 15 milions i escaig d'habitants, dels quals només un 44 % es podien considerar població activa, i d'aquest percentatge el sector agrari representava el 63,5 %, seguit del 25,5 % del sector serveis (criats, comerç, clergat, etc.) i un 12 % del sector secundari (artesanat i indústria). L'esperança de vida dels espanyols de mitjan segle XIX era de 35 anys, la taxa de mortalitat d'un 29 ‰ i la de natalitat, del 34 ‰.

La poca eficàcia de la Llei de 1855 obligà a una tercera reforma, la de 3 de juny de 1868 —la de 1866 no va entrar en vigor—, que fou decisiva per al futur de les colònies agrícoles i per a les eminentment industrials. Coincideix amb un altre paquet legislatiu important, amb les dues lleis d'aigües, la de 1866 i la de 1879, la d'Ensanches (1864) de Madrid i Barcelona i la de desamortització del subsol (1866).

La Llei d'aigües de 1879 establia els usos de l'aigua: proveïment a poblacions, a ferrocarrils, regs, navegació, molins, fàbriques, barques i ponts flotants, i contemplava la concessió a perpetuïtat per a establiments industrials fins que l'article va quedar sense efecte el 1921, per tal de poder encaixar els aprofitaments hidroelèctrics.

La Llei de colònies de 1868 posà les bases per a l'autèntic desenvolupament de colònies industrials, perquè l'article primer indicava que una indústria no agrícola que estigués situada en una zona rural estaria exempta de la contribució industrial sempre que formés part de població rural. Amb tot, el principal objectiu era la creació d'establiments agroindustrials, la mecanització de l'explotació i la introducció de nous conreus, especialment la vinya, l'olivera i els arbres fruiters, i el sanejament de terres ermes. Però una cosa era la llei i altra la seva aplicació, que requeria el desplegament dels reglaments i les ordres ministerials corresponents, un procés que va tenir lloc entre 1871 i 1885.

2.1. *La Llei de colònies i els ajuntaments*

La nova llei atorgava als ajuntaments un protagonisme destacat en el procés de tramitació de la sol·licitud, perquè l'Ajuntament havia d'elaborar un informe on calia detallar les característiques principals dels terrenys susceptibles de rebre l'estatut, el nombre d'edificis que havien de ser de nova construcció i per als colons, és a dir, pels nous habitants de la colònia que havien de ser residents permanents. El cas de la colònia Vilaseca, a Sant Vicenç de Torelló (Osona), ho il·lustra molt bé (Colomer, 1990: 162-183).

El 28 de desembre de 1879 Xavier Sindreu, soci d'Almeda, Sindreu y Puget, envia a l'Ajuntament la petició per acollir-se a la llei de 1868. La instància dirigida al governador civil informava sobre la distància de la colònia de Sant Vicenç, on vivien 25 famílies, i que el nucli industrial constava de dues fàbriques, la dels propietaris que tramitaven l'expedient i la que havien llogat a Frederic Marcet. L'Ajuntament, amb l'informe positiu dels tècnics i amb l'acord de la totalitat del ple, envià la petició al governador civil el 16 d'abril de 1880. Pocs mesos després, el Ministeri de Foment, Agricultura i Indústria responia favorablement.

La prerrogativa municipal provocava enfrontaments rellevants quan els informes no eren positius o no del tot favorables als impulsors del projecte de colònia. És el cas del marquès del Duero que, en defensa de l'estatut per a la seva colònia de San Pedro de Alcántara, s'enfrontà a l'Ajuntament d'Estepona (Màlaga), o el d'alguns industrials cotoners catalans com els Viladomiu, que van mantenir un llarg plet amb l'Ajuntament de Gironella (Berguedà) a l'hora d'interpretar la concessió de l'estatut de colònia per a Viladomiu Vell i Viladomiu Nou, i que l'Ajuntament atribuïa només a la primera colònia. L'Ajuntament osonenc de les Masies de Roda s'enfrontà a Ròmul Bosch i Alsina, impulsor de la colònia tèxtil de Còdol Dret, i amb Pierre Baurier, de la Salou Baurier, intentant no perdre els ingressos que suposava per a un ajuntament petit l'exempció de contribucions (Clua, 1995; Clua, 2001).

2.2. *Els beneficis de la Llei de colònies*

Els beneficis de la llei s'aplicaven segons les distàncies que separaven la colònia del nucli urbà: d'1 a 4 km: 15 anys; de 4 a 7 km, 20 anys, i més de 7 km, 25 anys. A l'exempció dels impostos de consums, de la contribució industrial o de qualsevol recàrrec municipal, cal sumar-hi el permís d'armes gratuït —per als propietaris, els encarregats, els administradors, els capatassos i tothom que es considerés oportú— i el permís per explotar pedreres i construir forns de calç, de teules i d'obra. També, la possibilitat de redimir els obrers de la colònia del servei militar si feia un mínim de quatre anys que residien a la colònia —els fills dels propietaris en quedaven alliberats, i els dels administradors, els arrendataris i els capatassos,

si tenien dos anys de residència—, i el dret a importar maquinària amb només un 1 % de l'aranzel.

Aquesta legislació despertà l'interès de propietaris agrícoles i d'emprenedors industrials fins al punt que ajuntaments, diputacions, governs civils i el Ministeri de Foment van quedar desbordats davant l'allau de peticions. Se n'han comptabilitzat 2.737, concentrades en algunes províncies i municipis. Al capdavant hi ha les d'Almeria (673), Huelva (267), Màlaga (202) i Tarragona, amb 247 expedients resolts favorablement. (Paniagua, 1992: 81-182 i 192).

Província	Nombre de colònies	Tant per cent del total espanyol
Barcelona	8	0,3
Girona	4	0,1
Lleida	33	1,2
Tarragona	247	9,0

FONT: Paniagua (1992), p. 181-182.

A Tarragona, amb 244 colònies, la distribució és també totalment irregular:

Província de Tarragona	Nombre de colònies
Tivissa	23
Aiguamúrcia	22
Tortosa	20
El Montmell	14
Amposta	11
El Perelló	10
El Catllar	10
Montreal	10
Altres municipis	124
Total	244

FONT: Paniagua (1992), p. 192, 210-211.

No sabem quantes se'n van denegar, que devien ser moltes més que les que es van concedir, ni tampoc quantes de les que van rebre l'estatut de colònia van saber aprofitar els privilegis de la llei i van prosperar i complir els objectius bàsics de colonització agrària i de modernització agrícola. Algunes van patir els efectes demolidors de la fil·loxera, que va arruïnar projectes com, per exemple, el de les colònies vitivinícoles de Campano (Cadis) i Plana Novella (Olivella, Garraf).

Pocs van desenvolupar autèntics projectes d'innovació que, a més de complir amb la colonització, aconseguiren modernitzar l'activitat agrícola i es van convertir en referents, com és el cas de San Pedro de Alcántara, de Manuel Gutiérrez de la Concha Irigoyen, marquès del Duero, amb una explotació dedicada a la producció de sucre a les finques de Marbella, Benahavís i Estepona, prop de 5.000 Ha de terres fèrtils amb aigua abundant. O també el de la colònia agrícola de Montgó (Dènia), impulsada pel Sindicato Agrícola de Denia, que va dividir en una cinquantena de lots de 3,5 Ha una extensa finca de més de 600 Ha. També fou referent el projecte de la colònia agrícola de Graugés (Avià, Berguedà) dels industrials tèxtils Rosal.

Moltes colònies foren projectes de la noblesa terratinent, com és el cas de Campano (Chiclana de la Frontera), propietat del marquès de Bertemati; Santa Eulàlia (Alcoi), del comte d'Alcúdia, o el Plantío de Remisa (Pozuelo de Alarcón, Majadahonda, Aravaca y Las Rozas) de la marquesa de Remisa, filla de Gaspar de Remisa. També fou iniciativa d'un noble, Ricardo Martel y Fernández de Córdoba, comte de Torres Cabrera, els estatuts per les tres colònies agrícoles d'Heredamiento de Torres Cabrera, Llanos del Conde i colònia de Santa Isabel, a Còrdova, i per a les quals va intentar, sense èxit, allargar els privilegis més enllà dels quinze anys concedits.

Entre els fundadors hi ha polítics com Ramón de Campoamor, conegut per la seva faceta de poeta i escriptor, que fundà Dehesa de Campoamor a Orihuela (Alacant), de gairebé 6.000 ha.

La llista és llarga, variada i complexa. Hi ha catalans que van impulsar projectes de colònies lluny de casa, com és el cas de Josep Jaumandreu i Sitges, soci de la companyia comercial Jaumandreu, Montserrat i Cia., que, instal·lat a València des de 1862, es dedicava al comerç de vi i productes colonials i a la banca, i que va fundar Villa María, dedicada al conreu de tarongers.

2.3. La supressió de la llei de 1868 i els canvis legislatius

Finalment, la Llei de pressupostos del 30 de juny de 1892 disposa, en el seu article 19, la suspensió de la tramitació de noves concessions, així com la revisió de les que havien estat atorgades fins a aquell moment davant la sospita generalitzada que molts propietaris afavorits per la llei no havien complert amb els seus compromisos.

Ens cal aprofundir en l'estudi d'aquests centenars d'expedients denegats per saber quants i per què van ser desestimats i quin nivell de desenvolupament urbanístic i de serveis teòrics oferien i, al mateix temps, poder saber quins industrials es volien acollir als avantatges de l'estatut colonial abans de 1892 i quins no. No sabem fins a quin punt funcionaven les inspeccions per comprovar *in situ*, per exemple, les distàncies als nuclis urbans o que, certament, l'empresari havia construït el nombre d'habitatges estipulat, o fins a quin punt sufragava el sou del capellà, el metge o el mestre. Interessant també seria conèixer els noms dels procuradors que feien el seguiment burocràtic als despatxos del ministeri i del governador civil, i quins ressorts polítics feien servir per obtenir les concessions, i si els diputats i els senadors catalans a Madrid jugaven algun paper destacat a l'hora d'aconseguir resolucions favorables. Finalment la llei fou modificada, i no hi van faltar protestes.

L'advocat, economista i geògraf Pere Estasen i Cortada (1855-1913) i Enric Prat de la Riba (1870-1917) foren els principals defensors del sistema de colònies industrials i de mantenir activa la llei per a les industrials. Estasen va escriure l'estudi enciclopèdic *Cataluña. Estudio acerca de las condiciones de su engrandecimiento y riqueza* de 1900 i a *Derecho Industrial en España*, de 1901, on afirmava (Artal, 1989, p. 71-78):

Creemos que el criterio que se nota de algún tiempo a esta parte denegando a las colonias industriales los beneficios de las agrícolas, es equivocado, y es indispensable que se adopte uno de los dos términos siguientes: o dotar una ley de colonias industriales, o conceder todos los beneficios de las agrícolas [...] debemos deplorar que nuestros Gobiernos y nuestros altos centros directivos muestren este recelo y esa tendencia contraria a las colonias industriales, siendo así que procurar —contribuyendo de esta manera a resolver el problema social— que se extendieran por toda la Península estas instituciones, bajo la base o patrón de las colonias industriales de Cataluña».

Enric Prat de la Riba (Serra, 2014, p. 52-65) és el defensor més conegut de les colònies industrials. Els seus escrits sobre el tema formen part del corpus teòric del que s'anomenava aleshores la «qüestió social», i que desenvolupa en dues obres de joventut: un article del 1897, «Algunas fábricas modelo en Inglaterra» i la *Ley Jurídica de la industria. Estudios de filosofía jurídica seguido de bases para la formación de un código industrial*, la seva tesi doctoral, ampliada i presentada el 1894 a la Universitat Central de Madrid i publicada el 1898. Prat escriu en uns anys de violència anarquista, protagonitzada per accions individuals o per petits grups que, deslligades de les estratègies sindicals, van colpir la societat catalana —sobretot la barcelonina entre 1893 i 1897—, però també l'espanyola i l'europea.

Les colònies que Prat considerava que eren exemple d'imitació a Catalunya no són cap de les franceses, ni tampoc la mítica New Lanark, que evidentment hauria de conèixer; especialment, aquesta última s'havia convertit en un centre

d'atracció turística, visitada per 3.000 persones entre 1795 i 1799. Bona part d'aquests exemples més coneguts eren experiències de l'anomenat socialisme utòpic i, per tant, no podien ser, de cap manera, model per a la Catalunya que volia el conservador Prat de la Riba. Va decantar-se per elogiar tres colònies angleses que va conèixer a partir d'un article publicat a la revista francesa *Revue d'Economie Politique* per Amelia Sarah Levetus, una de les primeres dones economistes d'Europa, titulat «Quelques fabriques modèle en Angleterre»: la fàbrica de xocolata i cacau dels germans Cadbury (Birmingham), Sunlight Soap, després coneguda com a Port Sunlight (Birkenhead) i Carrow Colony (Norwich) (Balcells, Ainaud de Lasarte, 1998, II, p. 192).

Malgrat els esforços per aconseguir allargar els privilegis de les lleis de colònies a les industrials, les concessions de nous estatuts van quedar aturades —fins i tot la d'Eusebi Güell no reeixí—, perquè era evident que l'esperit de la llei era fruit de la preocupació de l'agrariisme, del qual no formaven part els projectes industrials.

La nova Llei de colònies de 1907, *De colonización y repoblación interior*, va excloure qualsevol projecte que no fos clarament agropecuari, va donar origen a 18 grups colonials distribuïts per diferents províncies i va afectar 10.000 hectàrees, 5.000 destinades a conreus i la resta a explotacions forestals de tipus comunal. A Catalunya no se'n va concedir cap.

Però al marge de la llei, que només va atorgar, com veurem més endavant, 34 estatuts a colònies industrials a Catalunya, aquestes van proliferar i es van escampar per tot Catalunya. Ho van fer sense estatut, sense privilegis, sense exempcions fiscals, i això vol dir molt sobre l'eficàcia del model, sobre la confiança que despertava i, sobretot, sobre els enormes beneficis econòmics i socials que van generar i sense els quals no haurien prosperat ni reeixit en la seva llarga vida. El model es va mostrar efectiu per a molts dels projectes industrials que s'impulsaven als territoris rurals que requerien mà d'obra, i aquesta només s'aconseguia creant les mínimes infraestructures residencials i de serveis indispensables per fer arrelar una població treballadora. Molts projectes industrials es van veure obligats a esdevenir necessàriament repobladors i urbanitzadors.

En són els testimonis més coneguts les tèxtils, les més nombroses, que van transformar les valls fluvials del Llobregat i del Ter, i dels seus afluents, en corredors urbans, però també el de les colònies tèxtils de la Garrotxa, la Majem i la Dusol (Planes d'Hostoles); la petita colònia de la Marfà, de Santa Eugènia de Ter, avui Girona; les tres del terme municipal de Puigcerdà (Cerdanya), la Simón —abans coneguda com a colònia Samperí i colònia Salvadó—, la Balira o Valira i la Teixidor-Naudon; la colònia obrera de can Bertrand, absorbida pel creixement urbà de Sant Feliu de Llobregat; la Colònia la Fàbrica del pont d'Alentorn, al municipi d'Artesa de Segre (Noguera), i les del canal de Pinyana, al Segrià, la colònia d'Alcanís (Rosselló), la colònia Casals d'Alfarràs i la Mata de Pinyana.

Grans colònies mineres, també sense estatut, foren les de la conca potàssica del Bages: Els Arquers, Manuela, Aramburu i El Escorial a Cardona, Santa Maria a Súria, Vilaforns a Balsareny i la Botjosa a Sallent (Monge, Galera, 2005, p. 84-87; Fàbrega, 2005, p. 93-96; Balcells, Serra, 2019). La colònia de les mines de plom de Bellmunt del Priorat (Font, 2003), les de la conca de Mequinensa (Fullana, 2009) o les mineres berguedanes de La Consolació, Sant Corneli i Sant Josep (Cercs), la colònia la Vall de Peguera (Fígols), la del Clot del Moro (Castellar de N'Hug) i les més petites del Collet d'Eina (Guardiola de Berguedà) i Carburs Metàl·lics (Berga) (Balcells, Serra, 2019; Corominas, 2019; Serra, 2019).

3. COLONITZAR ERA POBLAR

A finals del segle XIX els projectes colonials havien de competir amb l'atractivitat de la ciutat i del món urbà, i la permanència en el món rural no era possible sense la modernització tècnica i l'oferta d'habitatges, serveis i oportunitats: es tractava de retenir la població i aconseguir una especialització en el treball, indispensable per assolir els objectius d'un projecte que ja era agroindustrial. Però els resultats foren molt discrets, especialment en el cas de les agrícoles. A tall d'exemple, però significatiu, és el de la família Romero Robledo, que adquirí terres en el procés de desamortització i aconseguí el 1883 l'estatut de colònia per una extensió de terreny que superava les 1.500 ha al municipi d'Antequera (Màlaga), on van construir 23 cases i van instal·lar a 37 colons. Francisco Romero Robledo va ser ministre de Foment durant el regnat d'Amadeu I, ministre de Governació durant el regnat d'Alfons XII, ministre d'Ultramar i ministre de Gràcia i Justícia durant la regència de Maria Cristina, un exemple de fins a quin punt era estreta la relació entre la legislació colonial i el poder polític i econòmic. Més escandalós és encara el cas del comte de Torrecabrera, que obté els beneficis de colònia per a la finca de Torres Cabrera, 1.122 ha, on construeix set cases al costat del seu palau i d'una estació de tren; deu anys més tard, i com a conseqüència d'una inspecció, se li retiraren els privilegis en comprovar que les cases eren anteriors a 1868 i que estaven deshabitades.

Només un 1,3 % de les agrícoles amb estatut tenien més de vint cases/edificacions, i això no només és molt poc, sinó que també vol dir que, en aplicació estricta de l'article 19 de la llei de 1868, l'Estat només havia de pagar els serveis bàsics d'educació, mèdics i religiosos a les colònies que superaven les cent cases/edificacions; només tres reunien aquesta condició. Eren la colònia de Las Herrerías, a Puebla de Guzmán (Huelva), impulsada a partir de 1880 per la companyia anglesa The Bedel Metal & Chemical Co. Ltd. per a l'explotació dels jaciments de pirites, i on va construir 297 edificis i va establir 539 colons; la colònia de Ca N'Alou i Pla de la Sínia, impulsada per Joan Alou Vich, més tard coneguda amb el nom de Porto-Colom a Fanalic (Mallorca), amb 560 Ha dedicades al cultiu de cereals,

ametllers i figueres, que el 1881 comptava amb 270 habitants i arribà a tenir 105 cases; i la San Pedro de Alcántara (Marbella), amb 186 construccions. Cap d'elles van cobrar de l'Estat pels serveis que van prestar perquè mai hi va haver una dotació pressupostària per fer front a aquests compromisos.

De totes les colònies afavorides pels privilegis de la llei, les que compliren amb escriure els objectius de la repoblació foren les industrials. En són exemples de repoblació rural les colònies mineres, anomenades també poblats, impulsats per la Sociedad de Minas de Cobre del Alosno (Puebla de Guzmán, Huelva), amb 539 colons; el poblament miner de Minas del Horcajo, a Almodóvar del Campo (Còrdova), i l'any 1883 la colònia minera d'Ogassa (Surroca, Ripollès), propietat de la Compañía Ferroviaria Ferrocarril y Minas de San Juan de las Abadesas.

Els marquesos de Comillas van fer una aposta important impulsant la barriada obrera i el conjunt industrial del Dique Matagordo construït per la Companyia Transatlàntica del marquès de Comillas al Puerto Real de la badia de Cadis, la Colònia Obrera de las Minas de Orbó a la conca carbonífera de Palència i la més coneguda de Bustiello, a Mieres (Astúries).

4. LES COLÒNIES INDUSTRIALS A CATALUNYA

4.1. *Les colònies agrícoles a Catalunya*

A Catalunya, amb prop de 300 concessions —incloses les industrials tèxtils, mineres, papereres, salineres i agrícoles—, ja s'han començat a estudiar les grans colònies agrícoles com Graugès (Berguedà) (Noguera, 1988, p. 13-19; Serra, 2016, p. 42-44; Serra, 2019, p. 197-210), les del Prat de Llobregat com la Ricarda (Serra, 2018, p. 12-15), les de l'Ebre, com la colònia San José o Mas de Bernis o el Mas del Bisbe de Bitem o colònia Gassol (Gordillo, 2017, p. 331-337; Serra, 2017, p. 215-226), Raimat, al Segrià (Martí-Henneberg, Nadal, 2000, p. 159-180) i Castell del Remei, a la Noguera (Mateu Giral, 2017), per exemple.

El fenomen de les colònies agrícoles va tenir una revifalla a l'etapa franquista de la mà de l'Instituto Nacional de Colonización, un organisme creat a Espanya durant l'octubre de 1939, dependent del Ministeri d'Agricultura, que fins a l'any 1975 va construir 264 nuclis de població arreu de l'Estat espanyol, quatre a Catalunya: Gimènells, Sucs i el Pla de la Font, al Segrià, i Poblenou del Delta, al Montsià (Valgañón Barberà, 2016, p. 6-14).

4.2. *Altres colònies agrícoles amb objectius no agrícoles*

Les colònies agrícoles, considerades com un dels punts de llança de les noves tècniques agronòmiques en el món rural, van ser considerades com un espai

privilegiat per regenerar col·lectius considerats xacres socials urbanes, una idea vigent a Europa des de principis del segle XIX i que s'estenia des de les experiències en el camp de l'educació i la sanitat fins a les polítiques penitenciàries, i que alguns autors relacionen directament amb la proliferació de colònies agrícoles i industrials (Fradera, 2000, p. 25-50).

Recloure, tancar, agrupar, en definitiva, controlar determinats col·lectius, com és el cas dels joves delinqüents reclosos a la colònia penitenciària de Mettray, prop de Tours (França), es va convertir, a partir de 1840, en el model de colònia agrícola per a l'educació de joves. El 1867 es comptabilitzaven a Alemanya 404 institucions que seguien aquest model, que també es va escampar a Suïssa i Bèlgica, on les cinc escoles de reforma masculines van passar a ser «escoles agrícoles», transformades el 1896 en establiments mixtos, agrícoles i industrials. També van sorgir les colònies que controlaven pobres, com la colònia de pobres de Veenhuizen, a Holanda, fundada pel general Johannes van den Bosch el 1832; els pobres vivien en un reformatori voluntari que tenia com a objectiu reinserir-los, però que en poc temps va acabar convertit en una colònia-presó prop de la qual se'n van construir més, transformant el territori nord-holandès en una regió penitenciària (Jansen, 2014).

A Espanya i a Catalunya, la pobresa era considerada entre polítics i apologistes conservadors de finals del segle XIX com una conseqüència de la fatalitat, derivada de l'acció divina. Antoni Camps i Fabrés (1822-1882), un fabricant cintaire de Manresa instal·lat a Barcelona, ho resumeix clarament en la seva obra *Apuntes sobre la cuestión industrial*, prologada pel bisbe Morgades de Vic i editada a Manresa el 1894, que contenia els articles que l'autor havia publicat a *El Semanario* de Manresa entre 1878 i 1884.

Filantrops i higienistes de mitjan segle XIX incorporaren els conceptes belgues i francesos de «colònies agrícoles lliures» i «colònies forçades», les primeres per a simples indigents i orfes i les segones per als joves delinqüents. La colònia agrícola era considerada com un dispositiu molt eficaç, tant que el 1874 es va proposar la creació de colònies agrícoles penitenciàries a les colònies d'ultramar, concretament a les illes del golf de Guinea i a les Marianes, seguint el model de la Gran Bretanya, que no passaren d'aquest estadi.

Entre els pocs exemples materialitzats, en aquest cas de colònies agrícoles per a *menores moralmente abandonados*, hi ha el cas de les colònies fundades pel sacerdot Josep Pedragosa i Monclús (1872-1954), concretament la Casa de Família (1905) i la granja-escola de Plegamans (1910), al servei de la infància abandonada, i la colònia industrial de Nostra Senyora del Port. També hi ha l'obra de Ramon Albó (1872-1955) (Santolaria Sierra 2009, 357-370), figura clau del catolicisme social, que el 1928 va fundar l'*Obra Tutelar Agraria* (OTA), amb les colònies de Santa Maria de Gimènells, amb més de 5.000 ha, la de Santa Maria del Vallès, una

finca de 200 Ha a Lliçà de Vall (Barcelona) i la colònia agrícola Bellaplana. Precedents de l'obra d'Albó són el Col·legi Sant Josep de Fortianell i el Col·legi d'Orfes de Sant Julià de Vilatorrada (Osona). Aquest tipus de centres, que funcionaven en règim d'internat, eren escoles que oferien ensenyaments pràctics d'agricultura però que funcionaven com a reformatoris d'estricta educació catòlica.

4.3. *Les colònies industrials amb estatut de colònia*

Es van concedir 36 estatuts de colònia industrials a Catalunya, 19 de les quals a la província de Barcelona, 4 a la de Girona, 7 a Lleida i 6 a Tarragona.

Província	Agricultura	Tèxtil	Mineria	Paperera	Salinera	Altres no especificades	TOTAL
Barcelona		15	1			3	19
Girona	2	1	1	1			4
Lleida	4	1	1	1	1	3	7
Tarragona	1						6
Total	7	17	3	2	1	6	36

FONT: Distribució provincial de les colònies industrials. Paniagua (1992), p. 223-224.

Pendents d'aprofundir en l'estudi dels estatuts, fins ara n'hem pogut identificar les següents:

- Colònies agrícoles. Una de les colònies agrícoles de la província de Lleida és, amb tota seguretat, Castell del Remei (Penelles, la Noguera), propietat de la família Girona des de 1853, i amb estatut des de 1872. La de Tarragona és, molt probablement, la colònia Gassol, de Bitem (Tortosa).
- Colònies mineres. La de la província de Girona és la colònia d'Ogassa, fundada per la Sociedad Ferrocarril y Minas de San Juan de las Abadesas.
- Colònies papereres. La Leridana, paperera del Rosselló (Segrià), documentada des de 1886, o el projecte de Benjamí Twose Finch, després convertit en la filatura Compte y Cía., a la colònia d'Alcanís. La de la província de Tarragona és probablement el conjunt del Catllar (Tarragona) format per la Fàbrica Vella, la Fàbrica Nova i la colònia, al peu del riu Gaià, que recull la tradició molinera —moli draper, blader, d'oli i paperer— per construir, a partir de 1860, un complex paperer actiu fins el 1912 que es va convertir en una fàbrica tèxtil i que va treballar fins el 1975 (Rovira, 2019).

- Colònia Salinera. L'any 1869 se suprimí el monopoli estatal de la sal. Isabel II concedí l'administració a perpetuïtat, de les Salines de la Trinitat, al Delta de l'Ebre, a la Compañía Española de Investigación y Fomento Minero, avui INFOSA, concessió renovada el 1946.

Any	Colònia	Raó social	Municipi	Comarca
1879	Colònia Sedó	A. Sedó y Compañía	Esparreguera	Baix Llobregat
	El Pelut	Sucesores de Pedro Mártir Calvet	Orís	Osona
1880	Colònia Vilaseca	Almeda, Sindreu y Cía.	St. Vicenç de Torelló	Osona
	L'Ametlla de Merola	Mateu Serra y Compañía	Puig-reig	Berguedà
1882	Colònia Pons	José Pons e Hijos	Puig-reig	Berguedà
	Colònia Prat	Teodoro Prat	Puig-reig	Berguedà
	La Mambla	Fath y Vehil SA	Orís	Osona
	Colònia Salou	<i>Baurier e Hijo</i>	Masies de Roda	Osona
	Còdol Dret	Bosch, Llusá y Cía.	Masies de Roda	Osona
	La Coromina	Josep Pericas	Torelló	Osona
	Viladomiu Vell	Viladomiu e Hijos	Gironella	Berguedà
	Viladomiu Nou	Viladomiu e Hijos	Gironella	Berguedà
1883	Can Serra	Oller Hnos. y Serramalera	Castellbell i el Vilar	Bages
	El Burés	Burés Hermanos	Castellbell i el Vilar	Bages
	El Borràs	Olegario Borrás e Hijos	Castellbell i el Vilar	Bages
	Colònia Sta. Anna	Manuel Gispert	Cervelló	Baix Llobregat
	Matabosch o Estabaell	Matabosch e Hijos y Solé	Camprodon	Ripollès
1885	Colònia Rosal	Rosal Hermanos	Berga	Berguedà

De les setze colònies tèxtils catalanes que es van beneficiar de l'estatut de colònia n'identifiquem la de la província de Lleida, fundada pels industrials de Vilassar J. Serra y Compañía, liderada el 1878 per Jaume Serra Vehil i els seus germans, i

que el 1910 compra Llorenç Mata Pons. De les altres quinze, cal precisar-ne les següents:

- Colònia Sedó. El 1879, Josep Puig, que devia iniciar els tràmits de concessió de l'estatut, va morir i la junta administrativa de la societat va nomenar Antoni Sedó, aleshores administrador de l'empresa.
- El Pelut. Valentí Faht, un maquinista francès o alsacià que el 1849 feia funcionar la filatura de Cal Busquets, al riu Ripoll, fou qui va presentar la sol·licitud de colònia juntament amb el seu soci, Genis Vehil i Ollé, de Vilassar, i van posar en marxa la primera filatura a El Pelut. El 1889 la fàbrica patí un incendi i fou refeta pels Calvet de Vilassar, que el 1930 la van vendre a la societat Ymbern (Olivam 1999, p. 353-357).
- La Mambla. Valentí Faht consta com a propietari el 1879. Associat amb Vehil, van aixecar la colònia la Mambla d'Orís (Osona); més tard la va comprar Compte i Viladomat.
- Viladomiu. Els Viladomiu van construir Viladomiu Vell i Viladomiu Nou, que el 1896 els fills de Tomàs Viladomiu es van repartir.
- Colònia Santa Anna de Cervelló. Fundada per Manuel Gispert i Pujals, que també va obtenir una segona concessió de colònia, en aquest cas per a una explotació agrícola (Llurba Rigol i Gómez Aznar, 2017, p. 113-137).
- Colònia Matabosch o Estabanell. El 1870 es van iniciar, per iniciativa d'Antoni Matabosch, les obres de construcció de la colònia, que fou adquirida el 1923 per la companyia elèctrica Estabanell y Pahissa.
- Colònia Rosal. L'estatut de colònia els va permetre desenvolupar la colònia agrícola de Graugés, a Avià (Berguedà).

4.4. *Un fenomen extens per Catalunya*

Amb xifres globals, i tenint en compte que es fa difícil, en alguns casos, definir com a colònia el que alguns historiadors defineixen com a conjunt industrials complexos, poblats industrials o altres denominacions, la xifra s'acosta a cent quaranta. Se n'han fet catàlegs i recomptes, però l'aprofundiment i les aportacions des de diferents disciplines no fa més que fer créixer el seu nombre, la importància del fenomen i la seva expansió territorial.

Rius	Colònies	Sector d'activitat	Colònies
Llobregat	45	Tèxtil	95
Ter	40	Minera	13

Rius	Colònies	Sector d'activitat	Colònies
Cardener	14	Agrícola	8
Freser	7	Ferrovària	6
Segre	9	Hidroelèctrica	3
Calders	4	Metal·lúrgica	2
Brugent	2	Cimentera	2
Noguera Pallaresa	2	Paperera	2
Anoia	1	Química	2
Besòs	1	Agrícola/industrial	2
Ripoll	1	Tèxtil/minera	2
Colònies sense riu	12	Química/metal·lúrgica	1
Total	138	Total	138

FONT: Colomer (2020), *1001 curiositats de les colònies industrials de Catalunya*, p. 24-25.

El tema de les colònies s'allarga en el temps. *El Eco patronal*, portaveu de la patronal de la construcció, publicava el 1911 un article amb el títol *Las colonias obreras como medio de selección de la mano de obra*, signat pel periodista Pedro Antonio Baquerizo, i publicat al número 4 d'*Industria e invenciones*, del 28 de gener, que afirmava:

Otras de las ventajas que a la construcción de estos edificios pueden señalarse son (e importan mucho para el patrono) el tener próxima a las fábricas la mano de obra, con lo cual se obtiene mayor puntualidad en la concurrencia al trabajo con menor esfuerzo por parte del asalariado; el hacer más fácil la selección y especialización de los trabajadores para contar con una mano de obra cualificada, a lo cual se tiende por todos los medios en las grandes naciones industriales, y sobre todo se obtendría también un mayor apego del obrero a la fábrica, estabilizando la mano de obra, problema que también preocupa seriamente a la industria moderna.

En Alemania, anys abans de la guerra, se llegí a conceder extraordinària importància a les colònies fabrils i en els Estats Units i el Japó, existien nombroses indústries que han practicat en este sentit reformes trascendents i que ben pudieran tomarse com a models.

En España, por fortuna ha brotado ya la buena semilla y así vemos cómo en Barcelona, Asturias, Vizcaya y en algunas provincias andaluzas se construyen terrenos próximos a las grandes fábricas, hermosas barriadas obreras donde, por un canon insignificante, los obreros de aquella industria obtienen viviendas higiénicas soleadas que forman un conjunto armonioso en ciudades, jardines que adquieren por día apreciable desenvolvimiento.

Les colònies catalanes no són un fenomen extraordinari. Molt més tardanes que les europees, allò que resulta excepcional és la seva capacitat d'adaptació, la seva resiliència i la densitat que s'assoliren a les tèxtils al llarg del Llobregat i el seu affluent Cardener i a la part alta i mitjana del Ter, amb el seu tributari Freser. En alguns trams d'aquests rius les colònies es troben a una distància de dos quilòmetres l'una de l'altra.

La relació directa entre la construcció de colònies industrials i repoblació —i posterior despoblament com a conseqüència de la crisi industrial— és evident, també en el cas de la colònia cimentera del Xerallo (Sarroca de Bellera, Pallars Jussà), de les colònies hidroelèctriques com la de la Central de Capdella o Colònia Elèctrica (Torre de Capdella, Pallars Jussà) i de la colònia de la Fàbrica o el Barri Internacional de Flix (Ribera d'Ebre). També és el cas de les colònies agrícoles del Canal d'Urgell, com Torre Remei i Torre Capità o Sant Vicenç Ferrer; la colònia ferroviària de Sant Vicenç de Calders o les mineres dels municipis de Mequinensa, la Granja d'Escarp, Torrent de Cinca, Massalcoreig i Serós.

Fins i tot van complir amb aquest objectiu i es van comportar com a colònies els campaments construïts per allotjar els treballadors que aixecaven les empreses constructores de les preses i infraestructures de comunicació dels embassaments com el poblat de Canelles (d'Ivars de Noguera, a la Noguera) o Sant Romà de Sau Nou (Osona), per exemple, i encara exemples més recents, com el cas de la colònia industrial de Sarrià de Ter, can Torras, construïda per la paperera que li dona nom entre 1953 i 1961.

5. UN FENOMEN MUNDIAL

Les primeres colònies industrials, les *factory towns*, van néixer a Anglaterra a finals del segle XVIII quan les fàbriques es van instal·lar fora de les ciutats, en zones rurals properes als rius, per aprofitar l'energia hidràulica; una mica més tard, a començaments del XIX, també es van desenvolupar a França, Bèlgica i Itàlia. Les condicions de vida i treball dels pobles-fàbrica anglesos eren tan dolentes com les que oferien les grans i mitjanes ciutats industrials, i de l'estudi i l'anàlisi crítica d'unes i altres en van sorgir les propostes del socialisme utòpic, per un costat, i les de les colònies paternalistes per l'altre, i totes van plantejar alternatives al model

industrial vigent com a resposta a les necessitats de la nova classe obrera, que patia les conseqüències de la densificació urbana, l'explotació fabril i la degradació moral.

Entre els socialistes utòpics destaquen especialment els francesos; el polític i historiador de la Revolució Francesa Louis Blanc (1811-1882) va proposar la creació de tallers cooperatius, erigits i finançats per l'Estat, per suprimir la producció capitalista i assegurar el dret dels obrers al treball. Henri de Saint-Simon (1760-1825), que va ser l'inspirador de les cooperatives obreres i encarnava el prototip d'esperit il·lustrat creatiu i visionari, va imaginar una societat dirigida per allò que va denominar com la «classe industriosa». Charles Fourier (1772-1837) somiava amb una societat harmoniosa on homes, dones i nens, agrupats en «falansteris», ho compartien tot. Étienne Cabet (1788-1856), va publicar l'any 1842 *Viatge a Icaria*, de notable influència en el moviment socialista i anarquista i amb notables experiències als Estats Units.

De ben segur que, de tots els socialistes utòpics, fou l'anglès Robert Owen (Newton, Gales, 1771-1858), el propietari de la fàbrica tèxtil New Lanark, a Escòcia, el que va poder materialitzar el seu somni. El reconeixement internacional el va portar a proposar, el 1823, la creació de colònies comunistes a Irlanda com a remei per a posar fi a la misèria del país, i el 1825 va comprar 8.100 ha de terra a Indiana (Estats Units) i va fundar-hi la Comunitat de New Harmony, un apassionant viatge des de la filantropia empresarial, passant pel socialisme utòpic i culminant en el messianisme social.

L'èxit de New Lanark va fer que molts empresaris anglesos, especialment els de la zona de Lancashire, adaptessin el model d'Owen traslladant les seves fàbriques fora de les ciutats a les zones rurals veïnes, situades en un espai comprès entre Liverpool, Leeds i Birmingham. La cronologia posa en evidència la celeritat del fenomen: el 1847 Copley crea Copley Mills a Halifax; el 1851, Titus Salt funda Saltaire; el 1853, els germans Wilson comencen la construcció de Boroumburgh a l'entorn del negoci de la fabricació d'espelmes, que va convertir la Prices's Patent Candle Company en la productora més gran del món; el 1859, Edward Akroyd crea Acroydon a Halifax.

La segona tongada de trasllats i fundació de colònies, que s'inicia el 1879 i s'allarga fins els primers anys del segle xx, és la que ens interessa especialment, perquè hi trobem els models que destaca Prat de la Riba. El 1879 Cadbury trasllada la fàbrica de xocolata de Birmingham a Bournville; el 1888, William Lever abandona Warrington per crear la famosa colònia-ciutat jardí de Port Sunlight, prop de Liverpool. Aquestes dues colònies, juntament amb Carrow Colony, situada a prop de Norwich, són els exemples de Prat.

No són, però, els únics models. Cal destacar els elogis que la prestigiosa colònia tèxtil francesa de Val de Boys, impulsada per l'empresari social catòlic Lleó Harmel (1829-1915), va rebre de l'Església espanyola i dels sectors més tradicionalistes de

l'empresariat de colònia. Harmel portava a la pràctica els seus principis catòlics, convençut que la regeneració de la classe obrera passava per la cristianització. El 1891, el mateix any que es publicava la *Rerum Novarum*, Harmel publicava *Catecismo del patrono ó del jefe de taller, fábrica, industria ó explotación: elaborado con el concurso de gran número de teólogos* (Serra, 2014, p. 56-57).

L'any 1930, el Bureau of Labor Statistics del Departament de Treball dels Estats Units, la principal agència d'investigació sobre temes d'estadística econòmica i laboral, fundada el 1884, estimava que més de deu milions de persones vivien en *company town* o *mill towns*, és a dir en colònies industrials, anomenades també *village* o *cit   ouvrière*, *villagis operi* o *workers village*, *Arbeiterkolonien*, *città di lavoro*, *villaggio operario*..., escampades per tots els països industrials (Dorel-Ferr  , 2016).

N'hi ha exemples monumentals, com la tèxtil Lowell (Massachusetts, Estats Units), la gran minera de Sewel a Xile, fundada el 1904 per l'empresa minera nord-americana Braden Copper Company, o les colònies agrícoles jueves fundades pel bar   Hirsch als Estats Units i l'Argentina el 1891.

La Pullman Palace Car Company, l'empresa nord-americana fundada el 1867 per construir vagon  s de ferrocarril que va inventar els vagon  s-llit, va posar en marxa el 1880 la Pullman Company Town, un conjunt industrial i residencial amb mil tres-cents edificis. George Mortimer Pullman pretenia solucionar els problemes dels seus treballadors i posar fi a la pobresa, organitzar el seu temps de treball i d'oci i tota la seva vida, prohibint premsa i llibres que considerava perillosos. Un cos d'inspectors revisava periòdicament els habitatges per avaluar els nivells de neteja, però també tot allò que pogués ser considerat perillós o deslleial al projecte patriarcal.

El juny de 1894 els treballadors es van declarar en vaga; a les reivindicacions laborals s'hi sumaven les crítiques al dur sistema paternalista, i la repressió empresarial va provocar tretze morts i més d'una cinquantena de ferits. El desprestigi de l'empresa i del model paternalista traspassà les fronteres dels Estats Units, i al món anglosaxó el fracàs del model Pullman fou estudiat com un exemple del que no es podia fer en l'àmbit de les pràctiques paternalistes més extremes. De la Pullman es va escriure (Sierra, 1990, p. 92): «Hemos sido educados en la escuela Pullman; comemos en el restaurante Pullman; nos alojamos en las casas Pullman; vamos a beber al bar Pullman; cuando muramos seremos enterrados en el cementerio Pullman e iremos al infierno Pullman».

James Edward Budgett Meakin (1866-1906), enginyer industrial i periodista anglès, que es definia com un «especialista en millores industrials», va recórrer Europa i els Estats Units visitant al voltant de quaranta fàbriques i ciutats f  brica pioneres en la introducció de les polítiques de benestar —*welfare* o *social programs*—, on va fer nombroses entrevistes i fotografies. El seu objectiu era mostrar aquestes experiències «d'homes creadors de riquesa», i ho va fer el 1905 en el llibre

Model Factories and Villages, que és una apologia molt documentada del sistema de producció industrial en nuclis colonials. En la primera part s'ocupa de les condicions de treball —fàbriques, higiene, condicions de treball—, i en la segona escriu sobre les condicions de l'habitatge i les poblacions i les colònies més conegudes i paradigmàtiques de França, Itàlia, Alemanya i Amèrica del Nord (López, 2003; Oliveras, 2008, p. 128-133).

La influència dels models i la seva adaptació arreu del món industrial és impressionant, com destaquen, per exemple, estudis recents sobre la influència dels pobles o les colònies industrials occidentals al Japó. Els models hi arriben a través de la importació de llibres i publicacions rellevants, que recopilen universitats, escoles de negocis, associacions d'empresaris i centres de formació, i també de les experiències que proporcionen els viatges que fan a Europa i al món industrial els directius d'empreses japoneses, viatges que van augmentar ràpidament entre 1890 i 1910 (Kikata *et al.*, 2016, p. 353-364).

6. ELS REPTES DE LA CONSERVACIÓ, LA SALVAGUARDA I EL RECONeixEMENT PATRIMONIAL

Hi ha exemples de colònies industrials reconegudes per la UNESCO com a patrimoni de la humanitat. Els casos més coneguts són els d'algunes de britàniques, com la tèxtil New Lanark (1785), que fou escenari de les propostes del filantrop Robert Owen; Saltaire (1851), també tèxtil, al Yorkshire, Cadbury (1879); i la fàbrica de xocolata a Bournville, i Sunlaight (1888), productora de sabó al comtat de Cheshire. Al nord d'Itàlia, prop de Bèrgam, hi ha la colònia tèxtil cotonera de Crespi d'Adda (1875), i a Noisiel-Sur-Marne, prop de París, els Menier fundaren una gran fàbrica de xocolata i colònia que el 1880 comptava amb dos mil treballadors.

A Holanda es produí el fenomen de les colònies agrícoles i industrials penitenciàries en terrenys que es trobaven en procés de dessecació, com la colònia per a pobres de Veenhuizen, que acaba essent un gran centre penitenciarí com la colònia penitenciària agrícola de Mettray (Tours, França).

Llarguíssima és la llista de colònies i poblats miners, integrats dins de grans conjunts patrimonials museïtzats, com és el cas de l'Ironbridge Gorge Museum, el de Beamish Museum, a Durham, o el de Black Country Museum, també a la Gran Bretanya; o com el conjunt patrimonial de la conca minera de la regió Nord-Pas de Calais o el Gran Hornu a França, entre molts d'altres. Menys monumentals són les *coal towns* o *carbon patch*, els campaments dels carbó que es van construir a la gran regió carbonífera nord-americana de Kentucky, des de finals del segle XIX, molts d'ells desapareguts per la construcció efímera d'habitatges i serveis que tan-tes vegades hem vist en les pel·lícules.

A Catalunya, a partir dels anys seixanta, amb la primera crisi de la filatura i amb els canvis provocats pels nous temps, el sistema de colònia s'enfonsa. Les colònies eren societats anònimes familiars que van acabar per tenir un pes excessiu durant la crisi del tèxtil, que no tingué aturador i posà fi al sistema de colònia abans que a l'activitat de la fàbrica.

També hi ajudà, i molt, la conjuntura general. Catalunya entrava de ple dins la societat de consum i vivia intensament els canvis polítics i culturals que també van entrar a les colònies. L'augment del nivell de vida implicà un augment del consum i el desig generalitzat d'accedir a un habitatge propi, un símbol com cap altre de l'èxit professional i la materialització de les oportunitats que oferia viure al poble i treballar a la colònia. Un accés més ampli a l'educació, el descens de les pràctiques i de la influència religiosa, les revoltes generacionals contra els adults, una lleu liberalització i la imitació de les pautes de conducta estrangeres visibles a través de la televisió, determinades lectures i els efectes del turisme van fer trontollar la dictadura i també el món segur i plàcid de les colònies. Als amos, la colònia ja no els sortia a compte, i la majoria de treballadors estaven disposats a pagar per la seva independència. D'una manera lenta, sostinguda però sense pausa, les colònies es van anar buidant progressivament de gent abans fins i tot de la crisi industrial definitiva, agreujada a partir de 1978. L'any 1999 tancaven les fàbriques de les colònies de Borgonyà (Torelló) al Ter i l'Ametlla de Merola (Puig-reig) al Llobregat.

Els últims anys, l'interès per conservar el patrimoni integral —urbanístic, arquitectònic, històric, documental, natural i immaterial— de les colònies ha culminat en l'aprovació, per part de la Conselleria d'Obres Públiques de la Generalitat, del *Pla director urbanístic per a les colònies industrials del Llobregat a les comarques del Berguedà i del nord del Bages*, seguit del *Pla director urbanístic de les colònies del Ter i del Freser*. Queda pendent el de les colònies del Baix Llobregat (des de la Sedó, passant per Can Gros i la Colònia Güell), i cal articular el sistema perquè les que queden escampades i un xic més allunyades dels grans nuclis es puguin integrar als plans directors que les ordenen i que en tots els casos les consoliden com a espais de residència, d'activitat productiva i de preservació de la memòria històrica.

El *Manifest de les Colònies*, elaborat el 2005 per reivindicar de les institucions una clara actuació d'ordenació sobre aquests conjunts, acabava amb aquest prec:

Les colònies no es poden considerar només com a patrimoni històric; són una realitat fins ara silenciosa, un element clau en el present i el futur d'aquest país per a frenar l'anomenat desequilibri territorial entre la Catalunya rural i la Catalunya urbana, entre els Pirineus i el litoral. No estem parlant d'una anècdota, sinó de més d'un centenar de nuclis urbans que tenen tot el dret a formar part de la Catalunya del segle XXI.

Les colònies industrials són un dels elements més destacats del patrimoni industrial català. La Güell, la Borgonyà i la Pons són Bé d'Interès Cultural; la llista de les que tenen la categoria de Bé Cultural d'Interès Local és més llarga. Algunes han optat per fer del seu patrimoni un recurs de turisme cultural, amb interessants propostes de museus i centres d'interpretació, itineraris i visites guiades. Un patrimoni ingent que, hem de ser realistes, no podem conservar, restaurar i reutilitzar en la seva totalitat: cal prioritzar, aprofitar les oportunitats i imaginar actuacions possibles ajustades a la realitat local i comarcal, amb varietat d'usos, implicacions i inversions col·lectives, col·laboració publicoprivada, en projectes sòlids amb estudis rigorosos de viabilitat.

- El primer pas per posar en valor el patrimoni de les colònies és el seu coneixement històric.
- Per poder investigar és indispensable accedir al patrimoni documental i, evidentment, conservar-lo en arxius públics, la qual cosa en garanteix la conservació i la consulta.
- L'anàlisi de la documentació i el coneixement històric són indispensables per desenvolupar inventaris, l'eina necessària per categoritzar elements mobles i immobles.
- S'imposa el realisme: no ho podem conservar tot, no ho podem salvar tot. Cal prioritzar, en estreta col·laboració amb les empreses propietàries i amb les institucions (Ajuntament, Consell Comarcal, Generalitat).
- Cal entendre que el patrimoni és integral; per tant, s'ha de treballar per posar en valor el patrimoni immaterial, en estreta col·laboració amb la comunitat protagonista, els treballadors i les treballadores —de totes les categories laborals— i dels propietaris, dipositaris d'aquest patrimoni.
- Cal aprofitar les oportunitats que genera l'activitat industrial per desenvolupar les visites a la indústria viva, i passar del concepte de recurs turístic al de producte turístic.
- El patrimoni industrial és indestruïble del paisatge que ha creat i transformat.
- No es pot desvincular el patrimoni industrial del patrimoni modernista, i per tant no es pot separar turisme modernista de turisme industrial.
- És imprescindible la col·laboració publicoprivada.
- S'ha de treballar amb paciència i planificar i projectar per fases realistes, capaces de valoritzar espais útils als quals sumar les etapes següents.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARTAL I VIDAL, Francesc (1989). «El pensamiento económico de Pere Estasen y Cortada». *Revista de Historia Económica - Journal of Iberian and Latin American Economic History*, any 7, p. 71-78.

- BALCELLS, Albert; AINAUD DE LASARTE, Josep M. (1998). *Enric Prat de la Riba. Obra Completa*. Barcelona: Proa; Institut d'Estudis Catalans, vol. II.
- BALCELLS, Albert; SERRA, Rosa (2019). *Les colònies industrials de la conca del Llobregat. 150 anys d'història*, Barcelona: Diputació de Barcelona.
- CASTELLÀ I PERARNAU, Raquel (2006). *Còdol-Dret. Vida d'una colònia industrial (1864-1964)*. Ajuntament de les Masies de Roda.
- CLUA MERCADAL, Jordi (1995). *Legislació i assentaments fabrils: les colònies industrials a Catalunya*, Tesi Doctoral dirigida per Lluís Casassas i Simó i Carles Carreras i Verdaguer. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Geografia Humana.
- (2001). *Processos hidràulics i aplicació de la legislació pel foment de la població rural a les colònies industrials*. Sant Cugat del Vallès: Els Llibres de la Frontera. Col·lecció «Coneguem Catalunya», núm. 31.
- COLOMER ROMA, Pere (1990). «La trajectòria d'una empresa cotonera (Vila-seca 1865-1913)». A: FIGUEROLA, Jordi (ed.). *Osona i Catalunya al segle XIX. Estudis d'història*. Vic: Eumo, p. 16-183.
- (2020). *1001 curiositats de les colònies industrials de Catalunya*. L'Arca.
- COROMINAS CAMP, Jaume (2019). *Fígols Les Mines. La Consolació - Sant Josep. Esplendor i decadència d'una colònia minera*. La Pobla de Lillet: Jaume Corominas Camp (autoedició).
- DAL MASCHIO EISELE, Inés; PADRÓ I MARGÓ, Josep (1999). «La colònia Bros de Martorell. un nucli manufacturer i industrial». *Materials del Baix Llobregat*, núm. 4, p. 116-125.
- DALFÓ REVUELTO, Ramon (2013). *El patrimoni de l'aigua a Alfarràs (el Segrià, Lleida). Dels molins a les fàbriques de filatures*. Universitat de Lleida. Facultat de Lletres. Màster en Patrimoni Cultural i Desenvolupament Local. En línia: <<http://hdl.handle.net/10459.1/59713>>.
- DOREL-FERRÉ, Gràcia (2003). «La qüestió de les colònies industrials: un fenomen discutit de la història industrial de la Catalunya dels segles XIX i XX». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XIV. Barcelona: IEC, p. 97-112.
- (2016). *Villages ouvrières et villes-usines à travers le monde*. Chambéry: Université de Savoie Mont-Blanc. Col·lecció «Patrimoines», núm. 6.
- FÀBREGA ENFEDAQUE, Albert (2005). «Colònies tèxtils i mineres al Cardener mitjà». *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, núm. 86-87, p. 93-96.
- FAGES DE CLIMENT, Ignacio (1915). *La Colonia Agrícola de Plegamans: su organización y funcionamiento*. Barcelona: Imp. de la Prisión Celular.
- FONT, Esther (2003). *Museu de les Mines de Bellmunt del Priorat*. Terrassa: Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. Col·lecció «Quaderns de didàctica i difusió», núm. 15.

- FRADERA, Josep M. (2000). «El huso y la gaita. Un esquema sobre cultura y proyectos intelectuales en la Cataluña del siglo XIX». *AYER*, núm. 40, p. 25-50.
- FULLANA FUSTER, Jaume (2009). *La conca minera de Mequinensa. El cas de la Carbonífera del Ebro*, S.A. Lleida: Espai/Temps.
- GABRIEL, Pere (2011). «Pobresa, conflicte i caritat en el pensament social català de la Restauració del segle XIX». *Anuari Verdaguer*, núm. 19, p. 227-270.
- GORDILLO BEL, Dídac (2017). «La Colònia Gassol, una colònia agrícola de caire indústria». A: *X Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*, Vic, 1-3.12.2016: «El patrimoni de la indústria alimentària. passat, present i futur». Barcelona: Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica - Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, p. 215- 226.
- GUIJARRO PÉREZ, Alberto; PERISSÉ FARRERO, Eva (2022). *La cimentera de Xerallo: els fonaments hidroelèctrics d'Enher al Pallars Jussà*. Tremp: Garsineu Edicions.
- JANSEN, Suzanna (2014). *El Paraíso de los pobres*, Madrid: Futurbox Project SL.
- KIKATA [et al.] (2016). «Assimilation of the industrial village concept by japanese business circles at the turn of the twentieth century». A: *17th IPHS Conference, Delft 2016. History - Urbanism - Resilience*, vol. 02, p. 353-364.
- LLURBA RIGOL, Josep; GÓMEZ AZNAR, Èric (2017). *Molins medievals i molins paperers a Cervelló*. Grup de Recerca de Cervelló.
- LÓPEZ CALLE, Pablo (2004). *Paternalismo industrial y desarrollo del capitalismo: la fábrica de cementos El León de Guadalajara, 1900-1930*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Servicio de Publicaciones.
- MARTÍ-HENNEBERG, Jordi; NADAL PIQUÉ, Francesc (2000). «El proyecto colonizador de Raimat: la formación de un viñedo (1914- 1948)». *Historia agrària*, núm. 22, p. 159-180.
- MARTÍ I YLLA, Xavier (2014). *Colònies (i veïnats) industrials de la Selva*, Centre d'Estudis Selvatans. Treball guanyador de la beca de recerca La Selva 2012.
- MATEU GIRAL, Jaume (2017). *El Castell del Remei (Terra, aigua i cultura del vi a la plana d'Urgell)*. Lleida: Pagès.
- MERCADER, Martí (2005). «Mines de Surroca i la colònia minera d'Ogassa». *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, núm. 86, p. 104-107.
- MONCLÚS, Francisco Javier; OYÓN, José Luís (1988). *Historia y evolución de la colonización agraria en España*. Volumen I. A: *Políticas y Técnicas en la ordenación del espacio 475 rural*. Madrid: Ministerio de Agricultura. Ministerio de Administraciones Públicas. Ministerio de Obras Públicas.
- MONGE, Josep M.; GALERA I PEDROSA, Andreu (2005). «Els Arquers. Les colònies mineres de la Unió Espanyola de Explosivos a Cardona». *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, núm. 86, p. 84-87.

- NARGANES QUIJANO, Faustino (2007). «La acción social del II marqués de Comillas y la Carbonera Española en Vallejo de Orbó». *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, núm. 78, p. 265-294.
- NOGUERA CANAL, Josep (1988). «Notícia històrica de l'agricultura del Berguedà i de la Colònia agrícola de Graugés». A: *La vida als estanys de Graugés. Avia (Berguedà)*, Col·lecció «Els Llibres de l'Àmbit», núm. 2, Edicions de l'Albí - Àmbit de Recerca del Berguedà: Berga, p. 13-40.
- OLIVA I RICÓS, Benet (1999). *Els orígens de la primera industrialització del rerepaís. Un cas emblemàtic: Vilassar i el capital comercial barceloní (1828-1875)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana. Premi Iluro 1998.
- OLIVERAS SAMITIER, Josep (1998). *Nuevas Poblaciones en la España de la Ilustración*, Barcelona: Ed. Fundación Caja de Arquitectos.
- (2008). «Arquitectura de l'habitatge de les colònies Industrials a Catalunya». A: *Habitatge obrer i colònies industrials a la península Ibèrica. Actes de les Jornades (2002) i del Congrés (2005) celebrats al Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya*, p. 128-133.
- PADRÓ, Josep (2023). *La colònia Güell des de dins. Història, memòria i opinió*. Sant Feliu de Llobregat: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.
- PANIAGUA MAZZORRA, Ángel (1992). *Repercusiones sociodemográficas de la política de colonización durante el siglo XIX y primer tercio del XX*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. (Serie «Estudios», núm. 73.)
- PASTOR SUREDA, Bartomeu (1977). «Les colònies agrícoles del segle XIX a Mallorca». *Mayurqa*, vol. 17, p. 175-178.
- ROVIRA I MIRÓ, Aleix (2019) *La Fàbrica. Estudi Històric de la fàbrica paperera del Catllar*, Barcelona: Universitat de Barcelona, Curs 2018-2019. (Patrimoni Arquitectònic: Criteris d'Intervenció.)
- SANTOLARIA SIERRA, Francisco (2000). «Casas de familia y colonias agrícolas. Dos tendencias institucionales de la reeducación social en España (1900-1950)». *Revista de Educación*, núm. extraordinari, p. 295-319.
- SERRA ROTÉS, Rosa (1992). «Les colònies mineres de Sant Corneli, Sant Josep i la Consolació (Cercs, Barcelona)». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (Barcelona), núm. 36, vol. VIII, p. 209-225.
- (1999). «Les mines de Cercs». *Quaderns de Didàctica i Difusió*, núm. 11. Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya.
- (2000). *Les colònies tèxtils de Catalunya*. Manresa: Fundació Caixa de Manresa - Angle.
- (2005). «Les colònies industrials i les lleis de colonització». *L'Erol: revista cultural del Berguedà*, núm. 86, p. 10-12.
- (2007). «La vall de Peguera». *Quaderns de Ruta Minera*. Manresa: Zenobita.

- (2008). «Les colònies mineres de Sant Corneli, Sant Josep i La Consolació (Cercs, Berguedà): una aproximació cronològica». A: *Habitatge obrer i colònies industrials a la península Ibèrica. Actes de les Jornades (2002) i del Congrés (2005), celebrats al Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (MNATEC)*. Terrassa: MNATEC, p. 197-205.
 - (2016). «La colònia agrícola de Graugès». *EIX. Cultura industrial, tècnica i científica* (novembre), núm. 2, p. 42-44.
 - (2017). «Colònies agrícoles a Catalunya. L'exemple de la Família Pons». A: *X Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya, VIC 1-3.12.2016, El patrimoni de la indústria alimentària. passat, present i futur*. Barcelona: Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, p. 215-226.
 - (2018). «La Ricarda, una granja amb glamour». *EIX, cultura industrial, tècnica i científica*, núm. 6 (novembre), p. 12-15.
 - (2019). «Colònies agrícoles a Catalunya. Urbanització de l'espai rural». A: *La construcció del territori: geografia, identitat i usos polítics. Actes de l'XI Congrés de la CCEPC, Banyoles 23 i 24 de novembre de 2018*. Coordinadora CEEP - Institut Ramon Muntaner Centre d'Estudis de Banyoles; Cossetània, 2019, p. 197-210. (Col·lecció «Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana», núm. 10.)
 - (2020a). *Mines, miners i ferrocarrils industrials al Berguedà*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
 - (2020b). *Mines i miners. Una història industrial al Berguedà*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- SIERRA ÁLVAREZ, José (1990). *El obrero soñado: ensayo sobre el paternalismo industrial (Asturias, 1860-1917)*. Madrid: Siglo XXI.
- VALGAÑÓN BARBERÀ, Oriol (2016). «Les colònies agrícoles i colonitzacions agràries de l'oest del Segrià: un paisatge desconegut i sorprenent, testimoni de la nostra història més recent». *SHIKAR. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, núm. 3, pàg. 6-14.